

De mortibus persecutorum: sadržajna analiza i narativni postupci

Bagarić, Klara

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:628212>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Klara Bagarić

De mortibus persecutorum:
sadržajna analiza i narativni postupci

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

ODSJEK ZA HRVATSKI LATINITET

KLARA BAGARIĆ

De mortibus persecutorum:
sadržajna analiza i narativni postupci

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Marko Jerković

Zagreb, 2020.

Sadržaj

1. Uvod	2
2. Kontekst nastanka i podaci o djelu.....	3
3. Sadržajna analiza.....	6
4. Narativni postupci.....	12
5. Zaključak.....	16
6. Popis literature.....	17

1. UVOD

Motiv Božje kazne i Boga osvetnika kršćanima je poznat još iz Starog Zavjeta. No plaća li zaista čovjek još za života kaznu za učinjenu nepravdu i nedjela ili ga pak ona čeka na „drugom svijetu"? Kršćani prvih stoljeća i kršćani današnjice zasigurno se ne bi složili oko odgovora na ovo pitanje. Laktancije u svom djelu *De mortibus persecutorum (O smrtima progonitelja)* piše o, kako se već iz naslova može razaznati, strašnim sudbinama onih koji su progonili kršćane.

Stoga se ovaj rad bavi detaljnim proučavanjem sadržaja djela, narativnim postupcima kojima se autor koristi, žanrovskim odrednicama spisa. Također, bavi se pobjedom kršćanstva na čemu je i stavljen naglasak u samom djelu.

U prvom dijelu razrade prikazat će se kontekst u kojemu je djelo nastalo, biografski podaci o autoru i podaci o nastanku samoga djela. Zatim će se analizirati sadržaj i struktura djela uz koje će biti navedeni primjeri na latinskom i hrvatskom jeziku. Naposljetku, prikazat će se Laktancijev stil pisanja, razlike od klasične apologije 2.st. te zašto je nazvan *kršćanskim Ciceronom*.

2. KONTEKST NASTANKA I PODACI O DJELU

Vremensko razdoblje koje započinje prvim apostolima pa sve do Milanskog edikta 313.g., odnosno do prvog Nicejskog sabora 325.g. doba je rasta starokršćanske književnosti. U Crkvi je rastao broj vjernika koji su, iako još uvijek nepriznati, postajali sve važnijim čimbenikom u društvu. Kršćanstvo se brzo proširilo po Carstvu i unatoč progonima, pojavljuju se apostolski oci kao i kršćanska apologetika. Kada se na povijesnoj pozornici pojavilo kršćanstvo kao nova ideološka snaga i religija, kršćanski su pisci djelovali od Španjolske do Perzije. U svojem početku kršćanska se književnost smješta u oporbene redove, a kada je postala religija vladajuće klase, djelovala je u novim oblicima. U prvim stoljećima Carstvo se susretalo s brojim problemima na koje je kršćanstvo trebalo odgovoriti. Neprijateljstvo grčko-rimskog svijeta, progoni cara Nerona, ismijavanja i napadanja suvremenih intelektualaca, samo su neki od problema na koje su kršćani nailazili. Također treba spomenuti i to da su unutar samog kršćanstva nastali heretični pokreti koji su se udaljili od doktrinarnog pravovjerja (ortodoksije) i time potkopali jedinstvo i stabilnost Crkve. U odnosu na klasičnu književnost, kršćanska je književnost imala dvije karakteristike, to su funkcionalnost i popularnost stečena zbog jake društvene povezanosti koja omogućuje kruženje ideja. U prvim desetljećima 2.st. pojavljuje se ranije spomenuta apologetska književnost kojom se otvara novo razdoblje u kršćanskoj književnosti, u literarnom se smislu počinje razračunavati s poganima, Židovima i hereticima. To je književnost koja izlaže kršćansku teoriju i obranu, a pisci se nazivaju apologetima. Oni su bili branitelji kršćanske vjere koji su se suprotstavljali tradicionalnim filozofima i religijama te progonima državne vlasti. U drugoj polovici 3.st. Crkva se organizacijski razvijala, progoni su išli usporedno s književnim stvaralaštvom apologeta. Neki od njih suprotstavljali su se poganskoj kulturi (Arnobije), drugi su pak pokušali s pokušajima mirenja (Laktancije).¹

Lucius Caecilius Lactantius Firmianus puni je naziv njegova imena na latinskom jeziku, a u novije je vrijeme poznat i kao *kršćanski Ciceron*, kako su ga nazivali humanisti. O njegovu životu nije poznato mnogo, ali jest to da su mu roditelji pogani, da je rođen oko 250.g., da je podrijetlom iz Sjeverne Afrike te da je bio učenik Numidanina Arnobija, kršćanskog apologetskog pisca koji u svom djelu *Adversus Nationes* brani kršćanstvo od optužbe za društvene krize u Rimu.² Ipak, u poznavanju kršćanskih dogmi obojica su poprilično oskudijevali, kaže sv. Jeronim u jednom od svojih pisama: *Utinam tam nostra adfirmare*

¹ Drago ŽUPARIĆ, *Kršćanski latinisti*, Glas koncila, Sarajevo – Zagreb, 2016. str. 35-36.

² ŽUPARIĆ, *Kršćanski latinisti*, str.65-66.

*potuisset, quam facile aliena destruxit. (Kamo sreće da je mogao naše učvrstiti onako, kako je tuđe srušio.).*³ Car Dioklecijan pozvao je Laktancija u svoju novu prijestolnicu u Nikomediju (sjeveroistok Male Azije) da poučava u latinskom govorništvu i da bi rimsku kulturu suprotstavio kršćanstvu. Međutim, oko 300.g. Laktancije je postao kršćanin. U vrijeme Dioklecijanova progona 303.g. bio je prisiljen napustiti učiteljsku dužnost, a nedugo zatim napušta rimsku provinciju Bitiniju. 317.g. car Konstantin poziva ga na svoj dvor u Trier (lat. *Augusta Treverorum*) da mu poučava sina Krispa.⁴ Claudio Moreschini u svom djelu *Povijest patrističke filozofije* za Laktancija navodi da je u prvom redu bio retor, u drugom apologet, ali je u svakom slučaju bio otvoren filozofskim problematikama svoga doba. Služio se poganskom literaturom da dokaže valjanost kršćanskog nauka, valjanost one *Božanske ustanove* (*Institutiones divinae*) o kojoj piše u istoimenom djelu. Njegova su promišljanja mogla pristajati i nekom poganskom intelektualcu koji poznaje latinske i grčke autore, a ponekad je u svom izlaganju bio vrlo detaljan u prikupljanju podataka i svjedočanstava poganske kulture, a kršćanska bi misao ostala tek površno obrađena. Zbog toga se u čitanju njegovih djela često ne uspijeva shvatiti je li Laktancije uistinu kršćanski pisac.⁵ Da Laktancije ipak raskida s apologetskom tradicijom Tertulijana, koja je još uvijek bila zastupljena kod Laktancijeva učitelja Arnobija smatra Gian Biagio Conte: *Lactantius thus breaks with the apologetic tradition of Tertulian, which was still clearly present in Arnobius.*⁶ O apologetu Tertulijanu piše i papa Benedikt XVI. te spominje njegovo najvažnije djelo *Apologeticum* u kojem ukazuje na nepravедno ponašanje političkih vlasti prema Crkvi, objašnjava i bračni nauk i običaje kršćana, ustanovljuje razlike između ove nove religije i glavnih filozofskih struja toga razdoblja, pokazuje pobjedu Duha koji nasilju progonitelja suprotstavlja krv, trpljenje i strpljenje mučenika. Tertulijan čini velik korak u razvoju trinitarne dogme, govori i o Duhu Svetomu, Crkvi koju priznaje kao Majku i na taj način daje velik doprinos kršćanskoj misli. Čuvena je njegova tvrdnja i da je naša duša *naturaliter christiana* (*po naravi kršćanska*) i drugo njegovo razmišljanje izvedeno iz Evanđelja, po kojemu kršćanin ne može mrziti ni vlastite neprijatelje te da vjera nalaže nenasilje kao pravilo života. U usporedbi s Laktancijem, prisutne su razlike u svim razmišljanjima, čak do te granice da su gotovo suprotnih razmišljanja (pravilo s promicanjem nenasilnog ponašanja Laktancije zasigurno ne zastupa u svom djelu). Štoviše, prikazuje progonitelje kao vrlo

³ Juraj PAVIĆ i Tomislav Zdenko TENŠEK, *Patrologija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993. str. 138.

⁴ ŽUPARIĆ, *Kršćanski latinisti*, str. 65.

⁵ Claudio MORESCHINI, *Povijest patrističke filozofije* Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009. str. 284.

⁶ Gian Biagio CONTE, *Latin Literature: A History*, Le Monnier, Firenze, 1987. str. 642.

okrutne i nasilne.⁷ U vezi s trinitarnim⁸ naukom nedostaje elmenata misli kojima se može razlikovati Laktancija od njegovih predhodnika. On preuzima Tertulijanova učenja te ih proširuje i pojednostavljuje. Zanimljiva je i činjenica da je Arnobije, Laktancijev učitelj, također obraćenik. Na kršćanstvo se obratio tek u zreloj životnoj dobi, a sve do tada bio je žestoki protivnik nove religije. On u predstavljanju srži svoje misli pribjegava različitim filozofskim učenjima (platonističkom, epikurejskom, stoičkom), posebno kad mu kršćanstvo nije pružalo prikladne odgovore na pitanja s kojima se suočavao. Za razliku od Laktancija, Arnobije nije čuo da božanstvo može podleći bilo kakvoj strasti ljudske duše, osobito tako odurnoj strasti kao što je srdžba protiv ljudi. Njega, pak, vodi uvjerenje da je božanstvo dobrohotno prema ljudima.

Gian Biagio Conte smješta djelo u povijesni kontekst pa tako navodi da je nastalo između 315. i 320.g.: *The Mortibus Persecutorum, of 315, with additions of 320. Which records the dramatic deaths of all who persecuted Christians.*⁹ Spis je vjerojatno nastao malo iza 316.g. budući da se zna i za Dioklecijanovu smrt. O Dioklecijanovoj smrti piše Nenad Cambi u svom znanstvenom radu objavljenom u časopisu *Stara povijest*. On također smješta nastanak djela upravo u to razdoblje između 315. i 320.g., no naglašava da je Laktancije katkad činio kronološke greške, odnosno da ne pridaje preveliku važnost kronologiji (npr. godina Konstancijeve smrti). Ako je pak imao pouzdane informacije i znao za Dioklecijanovu smrt, moguće je da je izokrenuo neka poglavlja da bi postigao literarno-dramski efekt.¹⁰

Iako se čini da Laktancije nije relevantan povijesni izvor, ipak je ovo djelo važno za razdoblje prve tetrahije jer je Laktancije zaista bio suvremenik careva koji su progonili kršćane.

⁷Papa BENEDIKT XVI. *Crkveni oci od Klementa Rimskoga do Augustina*, Verbum, Split, 2011. str. 39.

⁸Odnosi se na trojedinoga Boga (Otac, Sin i Duh Sveti).

⁹ CONTE, *Latin Literature: A History*, str. 653.

¹⁰ Nenad CAMBI, *Dioklecijan u Splitu*, Zagreb, 2010.

3. SADRŽAJNA ANALIZA

De mortibus persecutorum (*O smrtima progonitelja*) Laktancijev je spis nastao između 315. i 320.g., sadrži povijest progonstva Crkve i apologiju njezinog nauka. Najdulji je i najvažniji povijesni izvor za prve dvije tetrarhije (sustav vladavine koju je Dioklecijan uveo kako bi spriječio lokalne pobune, Carstvom su upravljala dva augusta i dva cezara).¹¹ Priča se razvija od samog početka progona kršćana, a završava smrću Dioklecijanove kćeri Valerije, žene cara Galerija i njezine majke Priske 314./315.g.. One su bile nedužne pogubljene kao posljednje osobe roda progonitelja. Kroz cijelo djelo Laktancije proteže misao da vladare koji su se usudili na Boga podići ruku, čeka mučna i teška smrt. Spis se sastoji od 52 poglavlja, tri su poglavlja izravno upućena *confessoru* Donatu kojemu je cijeli spis zapravo i posvećen. Sam autor nije doživio strašne patnje poput drugih, ali su progoni njemu bliskih ljudi odredili njegova stajališta prema žrtvama i progoniteljima. U djelu opisuje smrti careva progonitelja: Nerona, Domicijana, Trajana Decija, Valerijana i Aurelijana. Progoni su se događali za vrijeme vladavine tih careva, ali bilo je i drugih, možda čak i gorih. Laktancije ne spominje progone za vrijeme vladavine careva koje je narod pamtio kao pozitivne (Trajan, Hadrijan, Antonin Pio, Marko Aurelije, Septimije Sever). Ne drži se uvijek držao provjerenoga povijesnoga razvoja pa je njegova vjerodostojnost upitna. Također, očito je veličanje cara Konstantina. Sam spis o autoru ne nudi ništa osim njegovih stajališta koja su zapravo stajališta nikomedijske kršćanske zajednice toga doba.¹²

Uslišao je Gospodin tvoje molitve, predragi moj Donate, što si ih njemu naočigled u svako doba dana neprestano kazivao... riječi su kojima Laktancije započinje svoj spis posvećen kršćaninu Donatu, koji je bio zatvoren i mučen u Nikomediji. Autor Donata naziva konfesorom što predstavlja niži stupanj patnje od martira. Razlika je u tome što je konfesor zlostavljan, a nije ubijen. Česta je pojava u latinskoj literaturi da se spisi posvećuju nekoj osobi koja je bliska autoru i ja klara navijam za sdp ili ju posebno poštuje. Laktancije je i svoj spis *De ira* također posvetio nekom Donatu, ali ne zna se radi li se o istoj osobi. Unatoč posveti Donatu, ne može se svrstati pod epistolarnu književnost, promovira žanr *historia* u kojem svaki pogled na prošlost mora zrcaliti pobjedu kršćanstva. Na samom početku spisa, u prvom poglavlju navodi i o čemu piše u djelu i stvara sliku Boga kao osvetnika: *Bit će svrhovito da izložim koji to bijahu njezini progonitelji od utemeljenja Crkve, kakvu su kaznu*

¹¹ Hrvatska enciklopedija, *Tetrah, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, mrežno izdanje, 2020.*

¹² Lucije Cecilije Firmijan LAKTANCIJE. *O smrtima progonitelja*, Književni krug, Split, 2005. str. 21.

zaslužili i kako ih je strogo kaznio nebeski sudac.¹³ Za cara Nerona Laktancije kaže da je bio *exsecrabilis ac nocens tyrannus* (strašan i nesmiljen tiranin), naziva ga također i zloćudnom zvijeri kojoj se ni za grob na zemlji ne zna. Ipak, Neron je nedvojbeno bio pokopan u grobnici njegove obitelji Domicija, to navodi Svetonije. Nakon Nerona došao je na vlast Domicijan kojega je također dopala kazna zbog progona pravednog puka. Osuđen je na vječnu sramotu tj. *damnatio memoriae*, tom su kaznom bili osuđivani vladari koji su se zamjerali Senatu, a cilj joj je izbrisati uspomenu na te careve. Decije je opisan riječima *execrabile animal* (odvratno čudovište) kojega su barbari uništili te je svučen i ogoljen bio hrana zvijerima i pticama. Valerijan je slijedeći car progonitelj kojega Laktancije spominje, a koji je prolio mnogo pravedne krvi. On je, pak, doživio drugačiju kaznu. Kad su ga Perzijanci zarobili, osim carske vlasti izgubio je i slobodu, živio je u sramotnom ropstvu. Neki izvori nisu suglasni o takvoj Valerijanovoj sudbini, već navode da je zatražio zaštitu perzijskog cara jer su mu se trupe pobunile ili da je uhvaćen za vrijeme pregovora. Aurelijan je bio spriječen u izvršavanju svojih nakana već na samom početku, navodi Laktancije, a ubili su ga vlastiti prijatelji. Nadalje, spominje Dioklecijana, opisuje ga riječima *scelerum inventor et malorum machinator* (začetnik zločina i poticatelj nedjela), njegova brata Maksimijana koji se od brata razlikovao po tome što je bio manje škrt, a više odvažan, ali u činjenju zla, a ne dobra. Cara Konstancija Laktancije je poštediti ružnih opisa i optužbi jer je, kako kaže, *bio sasvim različit od drugih i dostojan da sam vlada svijetom*. Gian Biagio Conte donosi povijesni kontekst toga vremena: 305. *Diocletian and Maximian abdicate; they are replaced by Galerius (East) and Constantius Chlorus (West)*. 306. *Constantius Chlorus dies. Four pretenders contend for the succession: the main ones are Constantine /the son of Constantius Chlorus) and Maxentius (the son of Maximian)*.¹⁴ Konstancije je naime bio otac Konstantina koji je svijetu poznat po tome što je branio kršćanstvo (štoviše, 313.g. objavio je Milanski edikt kojim kršćanstvo postaje ravnopravna religija u Carstvu) pa se ova Laktancijeva poštedita Konstancija može smatrati kao jasan znak pristranosti i podilaženje Konstantinu, u čiju je službu kasnije ustupio. Nadalje, spominje i drugog Maksimijana (Galerija), zeta Dioklecijanovu, za kojega kaže da je bio gori od svih nevaljalih koji su ikad postojali. I ostali ga izvori smatraju primitivnim i neciviliziranim, ali mu ne uskraćuju vojničke sposobnosti i hrabrost. Laktancije još za njega piše da je *želio da ga se smatra i naziva Marsovim sinom kao da je drugi Romul i svoju je majku Romulu ocrnio kao preljubnicu samo da bi sebe prikazao potomkom bogova*.¹⁵ Čini se

¹³ LAKTANCIJE, *O smrtima progonitelja*, str. 23.

¹⁴ CONTE, *Latin Literature: A History*, str. 673.

¹⁵ LAKTANCIJE, *O smrtima progonitelja*, str. 37.

da Galerije ipak nije imao namjeru svoju majku prikazati kao preljubnicu. U antičkoj je mitologiji bilo slučajeva ljubavnih odnosa bogova i smrtnika od kojih su nastali potomci (npr. Anhiz i Venera). Laktancijev je stav o preljubu tipično kršćanski, iako je on, znajući i pogansku tradiciju, znao da nitko ozbiljan ne vjeruje u takve božansko-ljudske odnose. U 16. poglavlju Laktancije se obraća Donatu i donosi više informacija o njegovu životu i mučenju, navodi da je devet puta bio izvrnut mučenju te ga prikazuje kao pobjednika: *Kako je Bogu morao biti ugodan prizor dok te promatrao kao pobjednika u čija kola nisu bili upregnuti bijeli konji, ni golemi slonovi, nego upravo moćni trijumfatori!*¹⁶ Trpljenje u Božju slavu autor uspoređuje s trijumfom i slikovito opisuje svečanosti u čast pobjede i slave nekog vojskovođe. U dijelu kada opisuje čin abdikacije i imenovanja Maksimijanova i Konstancijeva zamjenika, Laktancije jasno ističe pristranost Konstantinu i pretjerano ga hvali, ističe njegovu tjelesnu i duhovnu ljepotu. Laktancije je sklon crno-bijeloj karakterizaciji likova, a to je vidljivo kada uspoređuje Maksencija i Konstantina. Za prvoga kaže da je poguban, zao i prkosan, da nije poštovao ni oca (Maksimijana) ni tasta (Galerija), za Konstantina, pak, kaže da je mlad čovjek rijetke neporočnosti i dostojan takve časti, iznimne vanjštine i ratničke sposobnosti, velike čestitosti i uljudnosti, omiljen u narodu.¹⁷ U istom poglavlju, autor razotkriva da je ovaj spis napisan poprilično subjektivno, iz vlastitog kuta promatranja povijesnih događanja. S namjerom da se čini što uvjerljivijim, Laktancije razgovor Dioklecijana i Galerija donosi u upravnom govoru. Moguće je to da je Laktancije kasnije, kada je bio u Konstantinovoj službi, došao do zabilješki o razgovoru dvojice careva ili je on ipak samo stvorio vlastitu priču na temelju prepričavanja. Bilo kako bilo, razgovoru nije prisustvovao. Da je Laktancije htio neprestano veličati Konstantina, a sve ostale prikazati u lošem svjetlu očito je i iz opisa Maksimina Daje koji je prikazan kao pastir kojemu bolje odgovara ispaša stoke nego upravljanje carstvom. Iz drugih izvora proizlazi da Maksimin ipak nije *barbar*, da voli filozofiju, ali da nije kršćanin, što je dovoljan razlog da ga umanji, a Konstantina uzdigne. Za Galerija Laktancije ne bira lijepe riječi, naprotiv, opisuje ga kao vrlo okrutnog i nemilosrdnog koji je ljude bacao zvijerima kad bi se želio zabaviti te da bi se slatko smijao kada bi ljudima bili rastrgani udovi. One koji nisu imali ugledan položaj, Galerije bi kaznio vatrom. Takvu je vrstu kazne prvi put dopustio protiv kršćana. Za njega nije bilo lakih kazni, nego samo one teške kao što su vatra, križ i divlje zvijeri. Što se smrtnih kazni tiče, one koje bi Galerije osudio na smaknuće smatrali bi se povlaštenima. Osim toga, Galerije je prikazan i kao neobrazovan i primitivan jer je, navodi Laktancije, za njegove

¹⁶ LAKTANCIJE, *O smrtnima progonitelja*, str. 51.

¹⁷ LAKTANCIJE, *O smrtnima progonitelja*, str.57.

vladavine govornništvo bilo dokinuto, odvjetništvo zabranjeno, poznavatelji prava prognani i ubijeni, književnost se ubrajala među primitivne umjetnosti i onaj tko se time bavio bio je proglašavan dušmanom i ubijen. Galerijeva vladavina ukratko bi se mogla opisati rečenicom *Luctu et maestitia plena omnia. (Sve je bilo prepuno jada i tuge.)*. Da je Laktancije znao koristiti ironiju dokazuje rečenicom: *Ostali su još samo prosjaci... Ipak, taj se milostivi čovjek i njima smilovao. Da bi njihovu bijedu priveo kraju, odredio je da ih se sve prikupi, izveze brodićima na more i potopi.*¹⁸ Kada Laktancije piše o dolasku Konstantina na vlast, piše na način da, kao i inače, hvali Konstanina i veliča svaki njegov potez. Tako navodi da je odmah nakon što mu je otac Konstancije predao vlast, Konstantin kršćanima dopustio da štuju svojega Boga. Drugi povijesni izvori ne bi se složili s Laktancijem kada piše da je Konstantin došao ocu u zadnji tren, tj. kad je otac bio na samrti. Moguće je da je Konstantin ocu došao godinu dana prije smrti te su njih dvojica zajedno krenuli na Britaniju, gdje je Konstancije iznenada umro. Iako se Maksimijan (kojega Laktancije naziva Galerije) nije s tim slagao, Konstantin je ipak došao na vlast te je Maksimijanu poslan njegov lovorom ovjenčani lik. Lovorov vijenac u to je vrijeme bio simbol carske vlasti. Prihvaćajući ga, Galerije je, iako nevoljko, prihvatio Konstantinovu vlast i poslao mu grimiz. Nedugo zatim, Maksimijan kreće u Galiju da bi Konstantina pridobio na svoju stranu dajući mu svoju mlađu kćer Faustu za ženu.

Da Laktancije ne poznaje dovoljno kršćanski nauk te da mu ljudski život svakoga čovjeka nije jednako vrijedan, dokazuje u primjeru s eunuhom koji je nedužan izgubio život. Kada je Maksimijan izgubio čast cara i tasta, smišljao je nove zamke za Konstantina. Molio je svoju kćer (Konstantinovu ženu) da izda muža, a zauzvrat će dobiti drugog, dostojnijeg. Tražio je da vrata spavaće sobe budu otvorena i slabo čuvana. Ona je, pak, bila dobronamjerna pa je sve ispričala svome mužu. *Supponitur quidam vilis eunuchus qui pro imperatore moriatur. (Jedan je nevrijedni eunuh podmetnut da bi umro umjesto cara.)*¹⁹

Laktancije nekoliko puta ubacuje kraće dijelove Vergilijeve Eneide u svoje rečenice. Tako u 30. poglavlju opisuje Maksimijanovu smrt, nakon što mu je razotkriven plan da na vrlo grub i kukavički način ubije Konstantina. *Oštro mu je predbačeno zbog nečasnog zločina. Konačno mu je dopušteno da sam izabere način smrti: I visoko na gredi zavezao je omču*

¹⁸ LAKTANCIJE, *O smrtima progonitelja*, str. 69.

¹⁹ LAKTANCIJE, *O smrtima progonitelja*, str. 85.

gnusne smrti (Vergilije, *Eneida*, XII, 603).²⁰ Ovako opisan način smrti vjerojatno se odnosi na vješanje.

U sljedećem poglavlju prikazana je slika Boga osvetnika: *Bog, osvetnik svoje vjere i naroda...*²¹ Za opis smrti Galerija, koji je u djelu prikazan kao vrlo okrutan, zao i nemilosrdan vladar, Laktancije bira vrlo grube riječi i stvara zgražajuću sliku: *Smrad se proširio ne samo po palači nego po čitavom gradu. I nije ni čudo, jer su se već izmiješali kanali izmeta i mokraće. Žderali su ga crvi i tijelo se raspadalo uz nepodnošljiv bol.*²² Maksimin je pak imao porok koji autor naziva najvećom pokvarenošću, a to je *corrumpendi cupiditas* (žudnja za zavodjenjem). Laktancije nije jedini autor koji upozorava na Maksiminovo bludništvo. Pohota i blud vežu se uz imena svih progonitelja kršćana, osim Dioklecijana i Galerija. Autor navodi i da je upravo Maksimin taj koji uvodi običaj da nitko ne smije uzeti ženu bez njegova dopuštenja, da bi mu na svakom vjenčanju bio osiguran prvi užitak. Taj običaj kasnije su prakticirali feudalci u srednjovjekovnoj Europi poznatog pod nazivom *ius primae noctis* (pravo prve bračne noći), kada bi konzumirali brak s podanikovom odabranicom prije mladoženje. Laktancije inače zauzima jasan stav o likovima i odmah pri uvođenju novoga lika u djelo, vidi se je li lik za njega pozitivan ili negativan. Carevi progonitelji, dakako, vrlo su ružno prikazani. Ipak, Laktancije radi iznimku kada je u pitanju Licinije. Kada piše o njemu, prilično je suzdržan, iznosi tek da je u bliskom odnosu s Galerijem, da je sklopio savez s Konstantinom za koji Maksimin Daja smatra da je uperen protiv njega. Možda je razlog tomu što Laktancije o Liciniju ne piše loše Licinijevo sklapanje braka s Konstantinovom polusestrom budući da Laktancije iskazuje naklonjenost prema cijeloj Konstantinovoj obitelji. Prije jednog vojnog pohoda Maksimin se zavjetovao Jupiteru da će, u slučaju pobjede, iskorijeniti kršćansko ime. Tada se Liciniju u snu pojavljuje anđeo Božji koji ga upozorava da se čitava vojska treba moliti najvišem Bogu. Laktancije je to prikazao kao kršćansku molitvu iako u njoj nema ničeg što bi na to navodilo. Licinije je, dakako, pobijedio i zahvalio Bogu za pobjedu, napisao je i pismo o obnovi Crkve kojega Laktancije prenosi. Upravo to što Licinije nije pretjerano hvaljen kao npr. Konstantin, niti je prikazan u toliko lošem svjetlu kao npr. Dioklecijan, doprinosi tome da se opis čini vjerodostojnim. Čak ni kada se radi o Valerijinoj smrti, koju je zapovjedio Licinije, Laktancije ne osuđuje njezino okrutno ubojstvo. Vrlo ružnu smrt imao je i Maksimin Daja koji je bio otrovan pa je zbog velikih bolova u trbuhu bio posve izgubljen tako da je četiri dana obuzet bezumnošću rukama kopao zemlju i žderao je kao da je

²⁰ LAKTANCIJE, *O smrtima progonitelja*, str. 85.

²¹ LAKTANCIJE, *O smrtima progonitelja*, str. 85.

²² LAKTANCIJE, *O smrtima progonitelja*, str. 91.

gladan.²³ Sama smrt također je prikazana vrlo slikovito, od strašnih udaraca glavom o zid oči su mu iskočile iz očnih duplji. Maksimin je u djelu prikazan kao vrlo okrutan, stoga ne čudi što je Laktancije ovako prikazao njegovu smrt jer smatra da je to Božja kazna. Njegovom smrću uništeni su svi progonitelji kršćana *tako da od njih nije ostalo ni debla ni korijena*.²⁴ Laktancije ne sluti da bi progonitelj mogao postati i Licinije koji je započeo progoniti kršćane kada je s Konstantinom slabije surađivao. Da je i Licinije bio jedan od progonitelja može se zaključiti i po tome što je oko 320.g. na novcu Licinija i njegova sina osvanuo naziv *Iovus*, što znači da se poziva na Dioklecijanovu lozu, a vjerojatno i politiku koja je bila usmjerena protiv kršćana.

Čini se da je autor pomalo svjestan da će publika prepoznati njegovu subjektivnost, preveliko veličanje Konstantina i nepoznavanje istina kršćanskog nauka pa tako u zadnjem poglavlju na neki način ima potrebu naglasiti da je sve pisao onako kako se dogodilo. *Quae omnia secundum fidem – scienti enim loquor – ita ut gesta sunt mandanda litteris credidi, ne aut memoria tantarum rerum interiret aut si quis historiam scribere voluisset, [non] corrumperet veritatem vel peccata illorum adversus deum vel iudicium dei adversus illos reticendo. (Smatrao sam da sva ova zbivanja moram vjerno – jer govorim upućenom čovjeku – zapisati, upravo onako kako se dogodilo, da se ne bi izgubila uspomena na tako velike događaje ili da tkogod, ako bi želio pisati povijest, ne bi iskrivio istinu prešućujući bilo grijehe tih ljudi protiv Boga ili Božji sud protiv njih.)*²⁵ U istom se tom poglavlju (zadnjem) ponovno obraća Donatu, kojemu je i posvećen spis. Laktancije je kroz cijelo djelo sklon pretjerivanju, ali možda je baš zbog toga čitan sve do danas. Ovo bi se djelo moglo usporediti sa Svetonijevim biografijama o 12 careva u kojemu autor na vrlo zanimljiv način osim vrijednih podataka iz njihova života piše i zanimljive tračeve. Ni u Svetonijevom djelu nema jedinstvene kronologije niti povijesne pozadine. Razlika od Laktancijeva djela krije se u tome što Svetonije nema namjeru promovirati ili ocrniti, nego na nepristran način zapisuje ono što je čuo. Skupljajući građu zasigurno je nailazio na pouzdane i nepouzdanе izvore. Stoga čitatelji oba ova djela trebaju kritički sagledati i procijeniti vjerodostojnost pojedine vijesti.

²³ LAKTANCIJE, *O smrtima progonitelja*, str. 125.

²⁴ LAKTANCIJE, *O smrtima progonitelja*, str. 125.

²⁵ LAKTANCIJE, *O smrtima progonitelja*, str. 129.

4. NARATIVNI POSTUPCI

Je li Laktanciju mjesto među ostalim apologetima kršćanstva koji su redom nabrajani u rimskoj literaturi? Odgovor bi bio potvrđan uzimajući u obzir da su njegova djela poput *Institutiones divinae* (*Božanske ustanove*), koje slovi i kao njegovo najbolje djelo, *De ira Dei* (*O Božjoj srdžbi*) u kojoj brani Sveto Pismo, uistinu apologije u pravom smislu. Djelo *De mortibus persecutorum* (*O smrtima progonitelja*) teško je žanrovski točno odrediti, ali i u njemu postoje karakteristike apologetskog djela. Vladimir Vratović u *Rimskoj književnosti* među kršćanske apologete, uz Kvinta Septimija Florensa Tertulijana (prvog kršćanskog apologeta), Minucija Feliksa, Cecilija Ciprijana, Servija, Klaudija Klaudijana, Amijana Marcelina, Elija Donata, Marcijana Kapela, s punim pravom svrstava i Laktancija. Spominje tri njegova djela: *Divinae institutiones*, apologija kršćanstva, pisana elegantnim stilom i jezikom u kojemu dosta duguje Ciceronu; *De ira Dei* kojim opovrgava Epikurov nauk o biti bogova, obrazlažući pravu bit Božju; *De mortibus persecutorum* glasoviti pamflet u kojemu opisuje kako su umrli carevi-progonitelji kršćana, i veliča cara Konstantina.²⁶ Drago Župarić u svom djelu *Kršćanski latinisti* detaljno opisuje Laktancijev stil i objašnjava njegov nadimak *kršćanski Ciceron*. On se vodi mišlju da je Laktancije smatrao potrebnim predstaviti kršćanstvo na elegantan i privlačan način, kako bi mu omogućio pristup visokoj kulturi. Unatoč filozofskoj kulturi kojom se ponosio, nije dovoljno poznavao grčke autore, bilo poganske bilo kršćanske te je ostao previše pod utjecajem Cicerona i Varona. Upravo zato jer je nastojao oponašati Cicerona, humanisti su ga nazvali *kršćanskim Ciceronom*, a da je uistinu slijedio Ciceronov stil potvrđuje i sv. Jeronim, nazvavši ga *rijetkom Ciceronove rječitosti*.²⁷ Iako ljepota njegovih tekstova nije upitna, poznavanje kršćanske literature i doktrine ipak jest. Pavić i Tenšek za Laktancija kažu da je majstor forme, jezik je njegov lagan i tečan. To se vidi po rečenicama koje su uglavnom jednostavne i jasne. Iako su njegovi opisi (npr. smrti) vrlo slikoviti, nema prekomjerne kićenosti u njegovu jeziku. Proučavao je mnogo Cicerona i usvojio njegov govornički način izražavanja misli; zato su ga humanisti prozvali kršćanskim Ciceronom.²⁸ Da u Laktancijevim djelima postoje brojna učenja tipična za apologetiku spominje i Claudio Moreschini. Primjerice, uvjerenje da se Boga može poznati kroz ljepotu njegovih djela. Nakon što odbacuje lažnu mudrost i krivu religiju, promatra kršćanstvo kao neku sintezu između *sapientia* i *religio*, a o tome piše u svom djelu *Institutiones divinae*:

²⁶Vladimir VRATOVIĆ, *Rimska književnost*, Biakova, Zagreb, 2008. str.185.

²⁷ŽUPARIĆ, *Kršćanski latinisti*, str. 66.

²⁸PAVIĆ i TENŠEK, *Patrologija*, str. 184.

*Religija je u mudrosti, a mudrost je u religiji.*²⁹ Mudrost o kojoj govori Laktancije usko je vezana uz religiju, daje mistično značenje spoznaju Boga. Vidljivo je da Laktancije zanimao i za filozofiju i filozofsku terminologiju koja je nezaobilazna u proučavanju kršćanstva, premda u samom djelu *De mortibus persecutorum* autorova filozofska promišljanja nisu zastupljena. Šagi-Bunić u *Povijesti kršćanske literature* piše o apologetima drugog stoljeća. Navodi da je pojava kršćanske apologetske literature bila najveća i najdalekosežnija novost unutar svega što je donijelo kršćanstvo toga razdoblja. Većinom se ta novost označuje kao početak kršćanske teologije, postavljanje temelja za razvitak kršćanske teologije kao znanosti. S apologetima počinje *susret evandeoske poruke s grčkom filozofijom*. S njima počinje i nova teološka metoda, za koju je najznačajnije da kršćanski sadržaj želi izreći pomoću pojmova koje je izradila grčka filozofija. Kao najvažniju zajedničku značajku apologetske literature u čisto linearnom smislu navodi *adresate*. Po ovom kriteriju Laktancije zadovoljava uvjet apologetske literature jer svoje djelo piše određenoj osobi, u ovom slučaju Donatu. Prijašnji se kršćanski spisi obraćaju kršćanskoj zajednici, čitateljima koji su već kršćani. Ovdje se pak prvi puta kršćani pismeno obraćaju ljudima koji nisu kršćani, koji su protivnici pa čak i neprijatelji. Druga je značajka apologetske literature što se ona obraća višim slojevima društva, intelektualcima, čak i samim carevima. Bile su zamišljene za javno širenje i čitanje. Pojava apologetske literature pokazuje da kršćani traže svoje mjesto u postojećem društvu, da žele biti prihvaćeni i priznati. Najopasnijim protivnikom kršćana u 2.st. smatralo se javno mnijenje koje je optuživalo kršćane da su ateisti jer nisu poštivali državne bogove.³⁰ Pavić i Tenšek u djelu *Patrologija* također jedno poglavlje posvećuju apologetima drugog stoljeća. Uzme li se u obzir povijesni kontekst tog razdoblja, a to je početak drugog stoljeća, bit će jasno da je to bilo vrijeme Trajanove vladavine koji je prema kršćanima primjenjivao najstrože mjere jer je kršćanstvo u Carstvu bilo *religio illicita (zabranjena religija)*. Kršćani su bili optuživani za incest, orgijastičke kultove i kanibalizam, a optužbe su kasnije dolazile i iz filozofskih, odnosno književnih krugova. Sve je to bio povod kršćanima za obranu. Apologeti (branitelji) u svojim djelima ne samo da ustaju u obranu kršćana, već svojim djelima šire propagandu. Propagandno djelovanje apologeta imalo je za cilj uputiti poruku na obraćenje.³¹ Takvo djelovanje pomalo se nazire i u Laktancijevu djelu *De mortibus persecutorum*, kada metodom zastrašivanja, odnosno ružnim opisima smrti careva i slikom Boga osvetnika želi pridobiti ljude da postanu kršćani.

²⁹ MORESCHINI, *Povijest patrističke filozofije*, str.286.

³⁰ Tomislav Janko ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998. str. 237.

³¹ PAVIĆ i TENŠEK, *Patrologija*, str. 62.

Umberto Eco u svom članku *Pripovjedne strukture u procesu čitanja* objavljenom u knjizi *Suvremena teorija pripovijedanja* koju je objavio Vladimir Biti navodi razliku koju su poznavali ruski formalisti, a to je razlika između fabule i sižea. Fabula je osnovna shema naracije, logika radnji i sinteza likova, vremenski raspoređen tok događaja. Može obuhvaćati niz događaja koji se odnose na nežive predmete, ili pak na ideje. Siže je način na koji je priča ispričana, onakva kakva se pojavljuje na površini, sa svojim vremenskim razmještajima, opisima, digresijama, umetnutim razmišljanjima.³² Upravo na takav način piše Laktancije svoj spis *De mortibus persecutorum*, odlikuje se vrlo živahnim stilom, pogotovo u usporedbi s ostalim njegovim spisima. Djelo je vrlo bogato opisima, a nerijetko se mogu pronaći stilske figure kao što su ironija i hiperbola. Kada je riječ o kontroverzističkim odnosno protuheretičkim spisima, treba naglasiti da su kao poseban književni oblik nastali i oblikovali se tijekom 2.st. u neposrednom sučeljavanju s heretičkim pokretima toga vremena. Takvi su spisi u cjelini namijenjeni pobijanju određenog heretičkog učenja. Za razliku od apologetike koja je, moglo bi se reći jednostrana, kontroverzistika podrazumijeva diskutiranje s drugom stranom (u ovom slučaju hereticima). U tom pogledu, Laktancijevo djelo nije kontroverzističko. Protuheretička polemika 2.st., posebno u odnosu prema gnosticizmu, fiksira u najosnovnijim linijama pojam kršćanske tradicije (predaje) kao najtemeljnijeg principa za prepoznavanje autentičnog sadržaja kršćanske vjere. Autori kontroverzističkih djela iz 2.st. uglavnom su učeni biskupi koji su dobro poznavali kršćansku vjeru i nauk, za razliku od Laktancija. Neki od tih autora su Soter (rimski biskup), Eleuterije (nasljednik Sotera), Dionizije Korintski, Pinit (biskup u Knososu) Kretski, Filip (biskup u Gortini na Kreti), Serapion (biskup Antiohije), Polikrat (biskup u Efezu). Kontroverzistička djela 2.st. načelno su upućena svima, ali razumljiva su samo užoj publici.³³

Dunja Fališevac u djelu *Stari pisci hrvatski i njihove poetike* piše, između ostalog, o načelima kompozicije u djelima hrvatske srednjovjekovne proze. Navodi da je analiza načela komponiranja fabularnog gradiva samo jedan aspekt, jedna mogućnost analiziranja tekstova hrvatske srednjovjekovne pripovjedne proze. Iz cjelokupnog korpusa hrvatske proze srednjega vijeka možemo izdvojiti skupinu tekstova u kojima je dominantni element prozne strukture fabula, siže, priča. U drugu, pak, skupinu ulaze djela koja nemaju fabule, već im se prozna struktura temelji na opisu, refleksiji, komentaru, raspravi, problemu. Djela prve skupine Fališevac naziva pripovjednom prozom, a druge refleksivnom prozom, uvažavajući

³² Vladimir BITI, *Suvremena teorija propovijedanja*, Globus, Zagreb, str. 201-215.

³³ ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*, str. 399.

na taj način ne samo suvremena književnoteorijska shvaćanja već i razlikovanje antičke retorike i poetike između oponašanja i uvjeravanja. Mitska, upravo kršćanska pozadina postaje tako realitet prema kojem se odnosi, iz kojeg izvire i kojem se vraća svako srednjovjekovno prozno ostvarenje.³⁴ Upravo je ova kršćanska pozadina dodirna točka s kršćanskim autorima prvih stoljeća, a tako i Laktancijem. Njegovo djelo nije lako svrstati ni u jednu od te dvije skupine, ali bi više odgovaralo pripovjednoj prozi.

Laktancije ne poznaje Duha Svetoga različitog od Sina Božjega. Različit pogled na Boga i kršćanstvo zastupa u *Institutiones divinae* i *De mortibus persecutorum*. U *Institutiones divinae* Laktancije donosi zaključak da *uspravljenost i uzdignut položaj i lice po kojemu je čovjek nalik Bogu, koji je njegov Otac i njemu blizak, dokaz su njegova podrijetla i njegova stvoritelja*.³⁵ Stavljajući na mjesto boga svemira ili neba, o kojem govore poganski pisci, *Boga Oca* kršćanske vjere. Posljedica toga je da je i kontemplacija potpuno spiritualizirana: na mjestu *contemplatio caeli* nalazi se *contemplatio dei*. Nebo je mjesto kojem valja uzdizati oči; Bog se, kaže Laktancije, nalazi gore.³⁶ Ciceron je Laktanciju zaista bio uzor, to se može vidjeti na mnogim primjerima gdje u svojem djelu *Institutiones divinae* citira Cicerona. Kod Laktancija, kao i u poganskim spisima Konstantinova doba, shvaćanje da je Bog najviša racionalnost više je nego učestalo. On prihvaća Ciceronovo shvaćanje Boga kao *vječnog i božanskog uma, spontana i slobodna, kojeg ne sputavaju okovi smrti, koji sve osjeća i sve pokreće* (*mens soluta quaedam et libera, segregata ab omni concretione mortali, omnia sentiens et movens*), ta definicija potječe iz ulomka Ciceronovih *Utjeha*. U istom djelu spominje i različita učenja filozofskih škola o prvom počelu, te se, poput Minucija, nadahnjuje na Ciceronovu učenju.³⁷ Laktancije je vrlo dobar govornik, to se može zaključiti čitajući njegova druga djela. Ovo djelo piše na vrlo jednostavan način koji je lako čitljiv i shvatljiv širokom krugu društva, što mu je vjerojatno i bio cilj: doprijeti i do običnog puka.

³⁴ Dunja FALIŠEVAC, *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007. str. 55-63.

³⁵ De opificio Dei 8,3

³⁶ MORESCHINI, *Povijest patrističke filozofije*, str.288.

³⁷ MORESCHINI, *Povijest patrističke filozofije*, str.289.

5. ZAKLJUČAK

Laktancijevo djelo *De mortibus persecutorum* u prvome planu donosi trijumfalan prikaz kršćanstva. U drugi je, pak, plan stavljen povijesni prikaz toga razdoblja kojemu autor ne pridaje veliku važnost što se jasno vidi u kronološkim odstupanjima u odnosu na podatke koje donose drugi autori. Žanrovski je ovo djelo teško svrstati jer se kroz cijelo djelo pojavljuju različiti elementi karakteristični za pojedine žanrove. Ipak, može se zaključiti da je spis povijesnog karaktera, uklapa se u apologetsku književnost, ali ima i karakteristike pamfleta.

Može se zaključiti da je autorov cilj bio promovirati kršćanstvo kao jedinu ispravnu religiju koja ljudima može donijeti spasenje. Gledajući s današnjeg aspekta, Laktancijev način uvjeravanja nevjernika da pređu na kršćanstvo i nije baš prihvatljiv. Budući da je i on sam obraćenik, odnosno, da ne živi u kršćanskoj vjeri od svoga rođenja, nije dovoljno dobro upoznat s kršćanskom naukom i više se oslanja na starozavjetnu sliku Boga osvetnika, čime želi postići zastrašivanje. Kršćanin današnjega vremena vjeruje u apsolutno dobrog Boga. Dominira novozavjetno shvaćanje Boga kojega je oblikovao Krist koji uči da kršćanin treba ljubiti svoje bližnje, ali i neprijatelje pa čak i moliti za one koji ih progone.

Na kraju dodajmo da hrvatskim čitateljima ovo djelo može biti zanimljivo i zato što donosi informacije o Dioklecijanovu dolasku u Split, grad u kojemu su još i danas, oko 1700 godina nakon Dioklecijanove vladavine, vidljivi tragovi iz toga razdoblja.

6. POPIS LITERATURE

1. Benedikt XVI.(2011.) *Crkveni oci od Klementa Rimskoga do Augustina*, Split: Verbum.
2. Cambi, N. (2010.) Dioklecijan u Splitu. *Zavod za hrvatsku povijest, vol.42*, 169-193
<https://hrcak.srce.hr/63331>
3. Conte, G.B. (1987.) *Latin Literature: A History*, Firenze: Le Monnier.
4. Eco, U. (1992.) Pripovjedne strukture u procesu čitanja. V. Biti (ur.), *Suvremena teoija pripovijedanja*, 201. Zagreb: Globus.
5. Fališevac, D. (2007.) *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
6. Laktancije, L. C. F. (2005.) *O smrtima progonitelja*, Split: Književni krug.
7. Moreschini, C. (2009.) *Povijest patrističke filozofije*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
8. Pavić, Juraj i Tenšek, T. Z. (1993.) *Patrologija*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
9. Šagi-Bunić, T. J. (1998.) *Povijest kršćanske literature*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
10. Vratović, V. (2008.) *Rimska književnost*, Zagreb: Biakova.